

HİNT YARIMADASI'NDAKİ VE ORTADOĞU'DAKİ TOPLUMLARIN ULUSLAŞMALARI ÖRNEKLERİ İŞİĞİNDA, SÖMÜRGE TOPLUMLARININ ULUSLAŞMA SÜRECİ

Fikret ÇELİK*

Özet: Yirminci yüzyılda sömürgeleikten kurtulan toplumlar, siyasal bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ulusal kimliklerini oluşturdular-buna aynı zamanda ulus inşası süreci denilmektedir. Bu süreç sömürgecilik döneminin mirasından etkilenmiştir. Dış etkinin en güçlü olduğu Orta Doğu ve Hint Yarımadasındaki ulus-devletlerde, günümüzde yaşanan sosyal ve siyasal sancılar, bir şekilde ulus inşası sürecinde olup bitenler ile alakalandırılabilir.

I. Giriş

Kişiler gibi uluslarda çevre ve kan bağının meydana getirmiş olduğu birlikteliklerdir. Ulus konusunda kan bağı, sadece genlere geçmiş bulunan biyolojik bir kan bağı değildir. Bundan başka kan bağının oluşmasını sağlayan verileri, yüzyıllardır kuşaklardan kuşaklara aktarılan ve insanların düşüncelerine de az çok ulusal bir yapı kazandıran toplumsal kazanımlarda aramak gerekir. Çevrede önemli olan ne varsa bu kazanımlara eklenir ve toplumsal oluşum böylece farklı yollara sapabilir. Bu durum da ulus oluşumunu ya yoğunlaştırır, ya da azaltır(Emerson, 1965:62). Bu oluşum aşaması ile ulusların ve ulus-devletlerin günümüz anlamında tartışılmasına neden olan gelişim sürecinin, Fransız Devrimi sonrası, Ortaçağ'dan beri egemen devletlerin en güçlü şekilde geliştiği Batı Avrupa'da oluşan ve Batı Avrupa toplumlarının bu süreçte elde ettiği kazanımların şekillendirdiği "ulusçuluk" dalgasının bir sonucu olduğu bilinmektedir(Woolf, 1996:8).

* Arş.Gör., Kırıkkale Üniversitesi,

On dokuzuncu yüzyılda, özellikle de ikinci yarısında, gerek filoloji ve leksikografi* alanlarındaki devrim, gerekse yalnızca kapitalizmin değil, aynı zamanda hanedanlık devletlerinin fil hastalığına** tutulmuş olmalarının birer ürünü olan Avrupa içi ulusçu hareketler, çok sayıda hanedan için giderek artan kültürel dolayısıyla da siyasal hareketlerin bir sonucu olabilir miydi? Çünkü, bu hanedanların meşruiyetlerinin temelini ulusçulukla bir ilgisi yoktu. Ramonoflar Tatarlar'la Letonyalılar'ı, Almanlar'la Ermeniler'i, Ruslar'la Finliler'i yönetiyorlardı; Habsburglar ise, Macarlar ile Hırvatlar'ın, Slovaklar'la İtalyanlar'ın, Ukraynalılar'la Avusturya Almanlar'ının üstüne tünemişlerdi. Hanover Hanedanı İskoç, İngiliz, Galli ve İrlandalılar'ın yanı sıra, tüm Hint Yarımadası ve Québecliler üzerinde de hüküm sürüyorlardı. Bu hanedanlar bazen farklı ve birbirleri ile rekabet eden devletleri de idare edebiliyorlardı(Anderson, 1995:99). Bu hanedanların çoğu yirminci yüzyıla girdikten sonra veya girmeden kısa bir süre önce yıkılarak, yerlerini ulus-devlet süreci içinde birçok ulusçu veya ideolojik hareketler tarafından ele geçirilen iktidarlara bıraktılar(Kedourie, 1993: 3).

Bu çalışmada, yirminci yüzyılda kurulan ve günümüz dünyasına şekil veren ulus-devletlerin kurulmaları aşamasındaki fikirlerin teorik altyapısı incelenmeye çalışılacaktır. Bu süreçte sömürge imparatorluklarının dünyada en büyük olma adına giriştikleri ve dünyanın hemen hemen bütün güney yarım küresini kapsayan ve Ortadoğu ile Hint yarımadası dahil, Asya kıtasının tüm güneyini içeren o büyük sömürülerinin son bulması ile kurulan yeni devlet, devletçikler ve bu neticede meydana getirilmiş veya uyandırılmış olan toplumların oluşma süreçleri incelenecektir. Bu süreçte kullanılan argümanlar ile Ortadoğu ve Hint yarımadası örnekleri üzerinde, bu coğrafyalarda kurulan ulus-devletler ve oluşturulan uluslar üzerine bir inceleme ve değerlendirme yapılmak istenmektedir. Ayrıca çalışmada tarihsel bir süreç izlenmek yerine, bu bölgelerin siyasi ve kültürel temelleri göz önüne alınmaya çalışılacaktır.

II. Sömürge İmparatorluklarının Genel Durumu İle Sömürge Toplumlarının Uluslaşmaları Sürecinin Temelleri

Avrupa'lı büyük devletler arasındaki; önce dünyayı keşfetme adına başlayan rekabet, on sekizinci yüzyılda başlayan sanayi devriminin neden olduğu bir süreçtir. Bu durumda Avrupa'da kıt olan hammadde kaynaklarına ulaşmak amacı ile tüm Afrika'nın, Güney Asya'nın ve Güney Amerika'nın yirminci yüzyıla varıldığında yağmalanması ile neticelenen bir sömürge dönemine dönüşmüştür. Bu dönemin baş aktörleri, bu yarışa ilk başlayan İspanya, Portekiz ve Hollanda krallıkları olmuşlar ve bu ülkeler ilk "sömürge imparatorlukları" unvanlarını almışlardır. Bu yarışa sanayi devriminin baş aktörleri olmaları sebebi ile bir ölçüde zorunlu olarak giren Büyük Britanya ve Fransa İmparatorlukları ise bu alanın önemli devletleri olmuşlardır. Dünyanın geniş bölgeleri üzerinde fiili denetimi sahip olup, birbirleriyle rekabet ve çatışma halinde olan bu iki devlet, büyük harflerle yazılmış ve yirminci yüzyılda iki büyük dünya savaşına neden olmakla birlikte tüm uluslararası haksızlıklarda karşı çıkılan bir sömürü düzeninin de adının konmasına neden olmuşlardır: emperyalizm(Carr, 1999:75).

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında ne işe yaradığı anlaşılan petrolün en büyük rezervlerinin, Ortadoğu'da olduğunun anlaşılması, bu kaynağın paylaşılması için bir mücadele başlatmıştır. Bu amaç ile Büyük Britanya ve Fransa'nın yanında, sanayi gelişimlerini geç tamamlayan İtalya ile Almanya'nın, Ortadoğu'nun sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu topraklarını ele geçirme adına verdikleri mücadele ile sömürge rekabeti yeni bir boyut kazanmıştır. Bu rekabette, sömürge imparatorluklarının yıkılmalarını hızlandıran bazı gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur. Bu süreçte Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bir çok imparatorluk sarsılmıştır. Daha sonra ise Asya ve Afrika'daki deniz aşırı imparatorlukların dağılması bu süreci izlemiştir. Artık Avrupalı beyaz adamın karşısında yüzyıllardır aşağılanmanın vermiş olduğu durumlarından kurtulmaya başlayan sömürge toplumlarının insanları, bu

imparatorluklara yeni oluşan bu durumu çeşitli vesilelerle anlatmaya başlamışlardır. Bu durum belirli bir süre sonra sömürge imparatorluklarının insanların da görüşlerini etkilemeye başlamıştır. Bu görüşlerde, İmparatorlukların sistemsel olarak yıkılışlarının bir başka sebebini oluşturmuştur(Emerson, 1965:3).

Sömürge toplumlarının birçoğunun bir ulus olarak, oluşma ve olgunlaşma sebebi de yine bu sömürge imparatorluklarıdır. Bu imparatorlukların hakimiyetleri altındaki uluslara iyi veya kötü ne verdikleri tartışma konusu olmakla beraber, asıl dikkate değer gerçek, hakimiyetleri altındaki toplumların ulus olmalarını veya uluslaşma bilincini kazanmalarını sağlamalarıdır. Bu konuda bir paradoks olmakla beraber, sonuçta bu toplumlara ulus olmaları konusunda bir bilincin yine bu imparatorluklar tarafından aşılandığını kabul eden bazı görüşler mevcuttur. Bu noktada, bazı batılı yazarların ulusların oluşumunda sömürge devletlerinin ne kadar önemli olduğunu belirten görüşleri bulunmaktadır. Bu yazarlar, sömürge toplumlarının oluşmalarını ve hatta modern dünyanın oluşumunu –bizce de bir çok konuda tartışılmaz bir durumdur- sömürge imparatorluklarından kalan mirasa bağlamakta ve sömürgelikten bağımsızlığa geçen bir çok topluluğun bu düzeni kendilerinin sürdürdüklerini söylemektedirler. Ayrıca yeni bağımsızlığını kazanan bu toplumların yaşamakta oldukları bir çok siyasi, ekonomik ve sosyal problemlerin de bu sömürge imparatorluklarının suçu olmadığını belirtmektedirler(Gellner, 1998: 204). Bu görüşün tam karşısında yer alan ve sömürge imparatorluklarının yaptıklarını, günümüzün ulusal ve uluslararası problemlerinin bir çoğunun sebebi olarak gören Edward W. Said ise, “*Tarih ve kültür açısından bakıldığında, Fransızlarla İngilizlerin Şark’a müdahaleleri ile –İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Amerikan hakimiyetine değin- diğer Avrupa ve Atlantik güçlerinin Şark’a müdahaleleri arasında niteliksel olduğu kadar niceliksel bir fark da var. Dolayısıyla Şarkiyatçılıktan söz etmek, yalnız onlara özgü olmasa da, öncelikle İngilizler ile Fransızlara ait bir kültürel*

girişimden, bir tasarımdan söz etmektir; bu tasarım, farklı yönleriyle, imgelemin kendisi, tüm Hindistan ile Doğu Akdeniz, Kutsal Kitap ve kutsal topraklar, Kuzey Afrika, baharat ticareti, sömürge orduları ile uzun bir sömürge yönetimi geleneği, korkunç bir araştırma birikimi, sayısız Şark “uzmanı”, “ustası”, bir Şark hocalığı, “Şark”a ilişkin karmaşık bir fikirler dizisi (Şark zorbalığı, şaşaaası, acımasızlığı, şehveti), yerel Avrupa kullanımı için ehlileştirilmiş pek çok Doğu mezhebi, felsefesi, bilgeliği... diye uzayıp giden neredeyse bitimsiz bir listedeki başka başka çalışma alanlarını içerir. Ben Şarkiyatçılığın, İngiltere ve Fransa ile Şark arasındaki (aslında, 19. yüzyıl başına değin yalnız Hindistan ile kutsal toprakları kapsayan bir Şark arasındaki -kısmen Afrika’da-) özel yakınlıktan kaynaklandığı düşüncesindeyim. 19. yüzyıl başından İkinci Dünya Savaşının sonuna değin, Şark ile Şarkiyatçılıkta Fransa ve İngiltere egemendi; İkinci Dünya Savaşından sonra Şark’a Amerika egemen oldu, eskiden Fransa ve İngiltere’nin yaklaştığı gibi yaklaştı Şark’a. İtici gücü –Garp’ın (İngilizlerin, Fransızların, Amerikalıların) Şark karşısındaki görece büyük gücünü pekiştirip dursa da- son derece üretici olan bu yakınlıktan, Şarkiyatçı dediğimiz büyülü metinler doğdu”(Said, 2001:13) diyerek, sömürge imparatorlukların sömürgeleri üzerinden elde ettikleri kazançları ve hâla da bu ülkeler üzerinde çeşitli isimlerle kurdukları örgütler vasıtası ile bu sömürge ulusları ve ülkeleri üzerinden ekonomik kazanımlar elde ederek, onlarla uğraşmalarını rahatsız edici bulmakta ve kendince haklı sebeplerle bunu eleştirebilmektedir.

Görüşlerine başvurulmuş bu iki yazarında üzerinde durduğu –birinin olumlu, diğerinin olumsuz- gibi, eski sömürge devletlerinin ve günümüze şekil veren ulus-devletlerin, bugün bir ulus ve devlet olmalarında sömürge imparatorluklarının büyük bir etkisi olmuştur. Dolayısıyla günümüz dünyasının şekillenmesinde bu sömürge imparatorlukları etkili olmuştur. Bu bağlamda, ulus-devletler ile ulusların oluşması, bu toplumların sömürgeleşmeleri, emperyalizm ve bu toplumların sömürgeleikten kurtulma süreçleri arasında

olgusal olarak da güçlü bir bağ vardır. Batı Avrupa'da sanayi toplumunun doğuşunun bir sonucu da, gerçek anlamıyla tüm dünyanın, batılı güçler tarafından, kurulan sömürge imparatorlukları vasıtası ile zapt edilmesi olmuştur. Sonuçta Afrika, Amerika, Okyanusya ve Asya'nın büyük bir kısmı Avrupa hakimiyeti altına girmiş, Asya'daki birçok toplum ve ülke ise, hakimiyet altına girmeseler de her yönüyle Avrupa'nın güçlü sömürge imparatorluklarının etki alanlarına girmişlerdir(Gellner, 1992:84). Sömürge imparatorluklarının hakimiyetindeki ulusların birçoğunda hem kültürel, hem de siyasi kimlik noksanlığı söz konusu olmuştur. Bir sömürge nüfusunun sahip olduğu her türden kimlik ya da dayanışma, başlangıç itibariyle sömürgeci gücün yarattığı değişikliklerin bir ürünü olmuştur. Birkaç örnek alırsak, Altın Kıyısı'nda, Nijerya'da, Fildişi Sahili'nde, Belçika Kongo'sunda, Kenya, Irak, Mısır, Hindistan, Burma(Birmanya) ve Endonezya'da kurulan (ve hala bu durumlarını muhafaza eden) ulusların sınırları ve karakterleri sömürgeci devlet tarafından tanımlanmıştır(Smith, 1999:167).

Sonradan bir ulus ve devlet olacak sömürge toplumlarının görece erken gelişimi, bir rastlantı olmanın ötesinde, idari, iktisadi ve kültürel alanda birbirini izleyen süreçlerle örtüşmektedir. Bu ve diğer örneklerde, sömürge devletlerinin yanında bir topluluğun ulus olmasında devletin ulus yaratmadaki etkinliği de belirgin bir hal almıştır. Sömürge devletlerinin modern devlet kurumları, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bu toplumlarda iyice kök salmıştır. Bu dönemlerde bu ülkelerin yönetimindeki Avrupalı idareciler, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ayrımları kanunların hazırlanmasında, adli sistemde, bürokraside ve bir kamuoyu oluşturulması esnasında bir ihtiyaç hissederek yapmışlardır(Chatterjee, 2002:28). Bu durum, devletin, idari, mali ve askeri faaliyetleri ile hükümler alanı içerisindeki nüfusa, ortak bir kimlik duygusu sağlamanın yanında, sömürge topluluklarında “yurttaşlık sadakati”*** denilen olgunun da gelişmesini sağlamıştır. Günümüzde tüm toplumlar adına, devletin bu bağlamdaki işlevi tartışmasız olmuştur. Ülkenin uzak bölgelerinin

alt yapı yatırımları ile birbirine bağlanması, devlet sınırları içerisinde yaygın bir iletişim ağının kurulması, artan yurttaşlık hakları, ulusal siyaset daha çok kimse ve sınıfı çekerken, ülkenin coğrafi alanlarını da gittikçe birbirine yaklaştırmış ve bunların neden olduğu adanmışlık ve aidiyet duyguları da, ulus-devletin yaratılmasında etken bir rol oynamıştır(Breuilly; 1993:219). Nitekim burada, Massimo d’Azeglio’nun söylemiş olduğu, “İtalya’yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız” ünlü sözü ile Polonya’nın nihai kurtarıcısı Albay Pilsudki’nin “Ulus, devleti yaratamaz; yaratan devlettir” deyişi aktarılmaya değerdir. Nitekim, 1789’da Fransa’da nüfusun büyük bir bölümünün Fransızca konuşmadığı, yalnızca yüzde 12-13’lük bir dilimin “Fransızca” konuşabildiği, kuzey ve güney Fransa’da da neredeyse kimsenin Fransızca bilmediği ilginçtir. Yine, İtalyanca İtalyan birliğinin kurulmasında (1861) biricik temel ve yarımadanın elit kesimlerini birleştiren bir unsur olsa da, ancak halkın çok küçük bir kısmı İtalyanca’yı günlük konuşma dili olarak kullanmıştır(Güngör, 2001:XII).

İtalyan sosyal bilimci Mazzini sömürge imparatorluklarından, uluslara ve ulus-devletlere geçiş sürecinde 1880-1914 dönemine büyük bir önem atfederek, söz konusu dönemle ilgili (1880-1914) üç önemli noktayı vurgulamaktadır. *“Birincisi, liberal çağdaki ulusçuluğun temelinde yer alan “eşik ilkesi” terk edilmiştir. Bundan böyle kendisini “Ulus” sayan her halk topluluğu, son analizde kendi topraklarında ayrı bir egemen bağımsız devlet kurma (ulus-devletin oluşturulma süreci) hakkı anlamına gelen kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğunu iddia ediyordu. İkincisi ve “tarihsel olmayan” ulusların çoğalmasının sonucunda, dil birliği ve ulusların kökeninin nereden geldiği, ulus olmanın merkezi, giderek belirleyici, hatta tek kriteri haline gelmiştir. Böyle olmakla birlikte, sayıları gün geçtikçe artan ve iddialı hale gelen devlet dışı ulusçu hareketlerden ziyade, yerleşik ulusçu devletler içindeki ulusçu duyguları etkileyen üçüncü bir değişiklik söz konusu olmuştur: Ulus ve bayrağın hızla politik sağa doğru kayması (ve onlara göre “ulusçuluk” terimi*

aslında on dokuzuncu yüzyılın son on yıl{lar}ında icat edilmişti.) dır”(Hobsbawm, 1995:126) diyerek biraz abartılı olmakla beraber ulusların oluşmasına ve ulus-devletlerin kurulmasına, bu uluslarla ilgili olarak kendi içlerinde de siyasal dengelerin kurulması ile bir bağlantı kurma gibi, farklı bir boyutu da işin içine katarak, konuya bir açıklama getirmeye çalışmaktadır.

Sömürge imparatorluklarının egemenliklerinden kurtularak, uluslaşma ve ulus-devlet kurma aşamasındaki toplumlarla ilgili olarak, kimi sosyal bilimcilerin ortaya koyduğu bazı kriterler göz önüne alınmıştır. Sömürge toplumlarının ve bunların oluşturdukları hareketlerin gerek bağımsızlık öncesinde ve gerekse bağımsızlık sonrasında, genel durumu göz önünde tutulmuştur. Böylece sömürge toplumlarının, etnik ve teritoryal ulusçuluklar arasında çeşitli kavramlaştırmalar veya ulusçuluk tiyolojileri oluşturdukları görülmüştür(Smith, 2002:182). Bu bağlamda sömürge imparatorluklarından bağımsızlığını alan veya bağımsızlık bahşedilmek zorunda kalınan toplumların uluslaşmaları ve ulus-devlet oluşturabilmelerini açıklayabilmeleri açısından Anthony Smith’in yaptığı tanımlamalar teorik açıdan önemli katkılar sağlamaktadır;

“ Teritoryal ulusçuluklar:

- a. *Bağımsızlık öncesi hareketler; Ulus kavramı esas olarak sivil ve teritoryal olan hareketlerdir. Bunlar öncelikle yabancı yöneticileri kovmaya ve eski sömürge ülkeyi yeni bir devletsel ulusla ikame etmeye çalışacaklardır. Anti-sömürgeci ulusçuluklar bunlardandır.*
- b. *Bağımsızlık sonrası hareketler; Ulus kavramı temelde sivil ve teritoryal hareketlerdir. Çoğu zaman etnik farklılıklar arz eden nüfusu yeni bir siyasi toplum halinde bir araya getirmeye ve bütünleştirmeye çalışacak ve eski sömürge devletin dışında yeni bir ‘teritoryal ulus’ yaratmaya çalışacaklardır; entegrasyoncu / bütünleştirici ulusçuluklardır (ulusun inşası böylece nihayetlendirilebilir)”* (Smith, 1999:133-134).

Bu tanımlamalar ışığında; sömürge imparatorluklarından, bağımsızlığını kazanan veya bağımsızlığı kazandırılan toplumların uluslaşma süreci ve bu sürecin işlenmesi kaba hatları ile şöyle açıklanabilir; Sömürge toplumlarındaki ulusçuluğun oluşmasında entelijensiyanın önemli bir yer teşkil ettiği kabul edilmektedir. Bu entelijensiya genellikle o toplumun politikacıları ile klan ve kabilelerin önde gelenlerinden oluşmuştur veya oluşturulmuştur. Bunun sebebi, Avrupa'nın büyük sömürge imparatorluklarının, sömürü politikaları içerisinde, sömürdükleri toplumların bu saydığımız "elitleri" ile ülke hakimiyetini sürdürme adına zaman zaman paylaşabilmiş olabilmeleridir. Bu da sömürge toplumlarının uluslaşmalarına şekil veren bir etmen olarak dikkat çekmektedir(Etienne Ballibar ve Immanuel Wallerstein, 2000:242-243). Bununla birlikte sömürge toplumlarının uluslaşma süreçleri çeşitlilikler arz etmektedir. Fransız, Belçika, Portekiz, İngiliz İmparatorlukları ile kısmen Alman, İtalyan, Orta Asya ve Kafkasya odaklı Rusya sömürgecilikleriyle, bu devletlerin hakimiyetlerinden kurtulmaları ile kurulan uluslar ile ulus-devletlerle ilgili salt bir genellemeye gitmenin tam olarak gerçeği yansıtmayacağı görülmüştür. Ama bu durumda bile, her durumda geçerli olmamakla birlikte sömürge toplumlarının uluslaşmalarıyla ilgili olarak bazı genel özelliklere de rastlanmıştır. Bu özellikler arasında şunlar dikkat çekici ve genel kabul görebilecek niteliktedir;

- 1. Sömürge devleti ile idari seçkinlerinin deniz aşırı yabancı etnik temeli. Şarklı bir araştırmacı olan Hamza Alavi'nin de işaret ettiği gibi sömürge devleti, yerli sivil toplumun doğal gelişim sürecinin bir ürünü değil, metropol toplumunun, metropolde hoş görülme-yen yürütme karakteristikleriyle karışmış bir neticesiydi. Başka bir deyişle sömürge devletleri melezd; kültürel bakımdan farklı bir siyasi topluluğun yabancı bir icra aygıtı idi.*
- 2. Etnik sınırları kısmen hesaba katan ve şimdiye kadar ayrı olan etnik toplumları ve kategorileri tek bir siyasi sistem halinde birleştiren idari*

sınırlar, anlaşmalar ve siyasi kararlar ile yaratılmışlardır. Sömürge devleti sadece (hatta, Mauryas döneminde bir ara kısa bir süre için birleştirilebilmiş Hindistan'da bile) bu birimlerin ölçeğini devasa boyutlara vardırılmamış, aynı zamanda ilk kez bir araya getirdiği halkların etkileşimde bulunup, bağlılık gösterecekleri bir teritoryal mekan tanımlamıştır.

3. *Bu sınırlarla çizilmiş söz konusu mekanda teritoryal vatanseverliğin yükselişi. Tamamen yeni olan bu teritoryal vatanperverlik, idari otoritelerin büyük bölümünden doğrudan teşvik görmekteydi (Afrikalı seçkinler eliyle Fransa tarafından bir "kimlik" politikasının uygulandığı Fransız Batı Afrika'sında bu teşvik çok daha azdı); aynı zamanda her bir ülkede sömürgeci rejim tarafından uygulanan ekonomik mübadele, ekonomik bir yasal düzenlemenin sonucuydu. Neticede seçkinler arasında, "Nijerya"ya, "Kenya"ya, "Burma(Birmanya)"ya bir bağlılık duygusu oluştu.*
4. *Her bir sömürgeci gerek doğrudan sömürgeci siyaset eliyle gerekse sömürgeci engellere rağmen (Belçika Kongo'sunda olduğu gibi) yüksek eğitim olanağıyla profesyonel ve eğitilmiş tabakaların ağırlıklarının artışı. Bu entelijensiya olağan şartlarda sonraki ulusçu harekette anahtar bir rol oynamıştır.*
5. *Misyonerlerin ve misyoner eğitiminin ama aynı anda başka kaynakların da sağladığı sömürgeci yönetimden kurtulma ve özgürlük fikirleri. Bununla entelijensiyanın bağlantısı son derece barizdir; bu fikirleri en fazla sahiplenen ve pratikte de gerçekleştirmeye çalışan, bu tabakaydı.*
6. *Sömürge bürokratlarının, tacir ve askerlerinin, kendilerini onlardan muhafaza ederken bile yerli halklara ve kültürlerine karşı –zaman zaman seçici bir şekilde- yönelttikleri, yoğun ırk motifleriyle yüklü aşağılama (Smith, 1999:169-170).*

Sömürgeci yapıya özgü ulusçulukların pek çok yazar tarafından "anti-sömürgeci" olarak adlandırılmış olduğu görülmektedir. Bu adlandırmada, sömürgeci potansiyellerini sömürgeci güçten bağımsızlaşmak uğruna

tükettikleri iması vardır. Yukarıdaki hareketler, fiilen ya da potansiyel olarak bir ulus anlayışları mevcut olmadıkları için “gerçek” anlamda ulusçu hareketler olmadıkları görülmektedir. Anti-sömürgeciliğin bir başka şekli; entelijensiyanın devreden çıkartılmasıyla katmerlenen Batılılaşmacı yönelimlerdir. Bu ulusçuluklar, bu entelijensiyanın sömürgeci bürokrasilerden dışlanmasıyla doğmaları itibariyle kelimenin tam anlamında anti-sömürgecidirler ve bu haksız durumu düzeltmeye yönelmiş gibi görünürler. Dışlanmakla beraber entelijensiyanın kendilerine haksızlık yapıldığına inanması, Batı ile onun değerlerine besledikleri tek taraflı sevgiyle, duyduğu küskünlük, öfke ve hayal kırıklığı yazarın bu savını, yazara göre destekler görünmektedir. Sömürge ulusçulukların kaba tabir ile “ölü doğdukları” ifade edilebilmektedir(Smith, 1999:170). Burada öne çıkan görüş ise sömürge toplumlarının, her şeyleriyle – biraz iddialı olarak- uluslaşmalarının aciz ve eski sömürge imparatorluklarının elinde şekillenmek zorunda kalan “entelijensiya ulusçulukları” olma durumunda ulus-devlet olmaları veya uluslaştırılmalarıdır.

III. Sömürge Toplularının Uluslaşmaları Sürecinde Örnekler

Genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılan “sömürge toplumlarının” uluslaşmaları ve ulus-devlet olabilme süreçleriyle ilgili olarak açıklananları, Ortadoğu ve Hint yarımadası coğrafyaları üzerinde oluşturulmuş uluslar ile ulus-devletler deneyimleri bağlamında tartışmak mümkündür.

A-Ortadoğu'daki Toplularının (Arapların) Uluslaşma Çabaları

Arap ulusu kavramı, Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsan modernleştirici atılımın ve sömürgeci imparatorlukların gelişen endüstrilerine can verecek petrolün Ortadoğu'da olduğunu anlamaları ile burayı ele geçirmek için hayata geçirdikleri manevralar sonucunda, on dokuzuncu yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. Düşünürlerin ve siyasetçilerin bu kavramı nasıl tasavvur ettikleri, kavramın ortaya çıkışının tarihi, Arap ulusu kavramının ilk dile getirilişinden

Arap ulusunun oluşmasına kadar geçen dönem hâlâ araştırma ve polemik konusu olarak Batı dünyasındaki yegane yerini korumaktadır(Leca, 1998:83).

Araplar'ın, İslam toplumunun son dönem temsilcisi ve cisimleşmesi olan Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olmalarından ötürü, Osmanlı egemenliğinde oldukları dönemde Arap ulusçuluğunun çıkış noktası devlet talebi değil, kültürel özerkliğin kabul edilmesidir. Özellikle Nasif Al-Yazigi (1800-1871), Faris Al-Şidiak (1805-1887) ve Butros Al-Bustani(1819-1883) gibi şahsiyetler, Arap edebi alanındaki rönesans denebilecek bir girişim ile “Araplık” kavramına süreklilik ve istikrar kazandırılmışlardır. Arap ulusçuluğunun temellerinin atılmasına yarayan bu harekete, halifeliğin tekrar Türkler'den Araplar'a geçmesini öneren Al- Kavakibi (1849-1902) de dahildir(Leca, 1998:84).

On dokuzuncu yüzyıldaki sömürge imparatorluklarının eşi görülmedik yayılma hızları tüm Afrika ve Güney Asya'yı kaplamıştır, ancak; sömürge imparatorluklarından Büyük Britanya ile Fransa'nın birbirleriyle en yakın –ister istemez Osmanlı İmparatorluğu'na karşı daha güçlü olabilme adına-, en karmaşık ilişki kurdukları yer Ortadoğu olmuştur. Burası kültürel, ırksal temel özelliklerin İslamiyet tarafından belirlendiği aşikar olan Arap topraklarıydı. Bunun en bariz örneği de stratejik önemi nedeniyle bir türlü paylaşılamayan Mısır'dır. İngilizler Mısır'ı ele geçirdikten sonra, Kıpti azınlığın gelişimini sürdürmelerine müsaade etmiş, bu coğrafyada resmi ulusçu kimlik olarak hakim bulunan topluluğun çoğunun İslami ve Araplık olan kültürlerine önem vermiştir. Bu ise Mısır milletinin oluşmasında önemli bir yer teşkil etmiştir. Mısır tümleşik teritoryal milletin oluşmasında esaslı bir örnek oluşturmuştur; İngilizler buradaki tarihi Mısırlı “firavunculuk” ile daha kuvvetli bir hissiyat oluşturan egemen İslami Arapçılığı dengelemeye çalışmışlardır. Bu oluşturulan kimlik zaman zaman siyasi alana da yansımıştır; bir dönem “Mısır Mısırlıdır” hissiyatı, bir zaman sonra Mısır odaklı ve diğer Arapları da içine almayı öngören yayılmacı –sömürge imparatorluklarından bunlara fikirselle

miras olarak kalan- bir demotik Arapçılığa yol açmıştır(Said, 2001:51). Bu belirttiğimiz nedenlerden ötürü de, Arap ulusçuları “ekolojik (çevresel) ve dinsel çeşitliliğin” damgasını taşıyan bir dünyada yer alırlar.

Arapların ulusçu hareketlerinin üzerinde başka etkenlerinde ağırlığı vardır; sömürgeci imparatorluklar tarafından bölgesel devletlerin ve ulusların oluşturulmaları, Siyonizmin geliştirilmesi/gelişmesi ve Yahudiler ile Araplar’ın Filistin’de yan yana yaşama sorunu, Arabistan’da Vehhabiliğin zaferi, Ortadoğu’nun dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olduğunun anlaşılması sonucunda Sömürge imparatorluklarının geliştirdikleri, bu bölgeyi ellerinde tutabilme politikaları ve aralarındaki rekabetin getirdiği bu bölgeyle ilgili inanılmaz manevralar (II. Dünya Savaşı sonrası A.B.D. ile Sovyetler Birliği arasında devam eden bu rekabet, Ortadoğu devlet ve uluslarının büyük çoğunluğunun sosyalist-ulusçu yapılanmaları ile neticelenmiştir) olmuştur. Bu olaylar, Arap ulusçuluğuna onları bu hale getiren sömürge imparatorluklarının hiç istemediği bir şekilde anti-empyralistlikten ziyade Batı karşıtı bir içerik verecek, Jakoben yanlarını keskinleştirecek, seküler tercihlerine ket vuracak bir yapının gelişmesine sebep olmuştur(Leca, 1998:85). Özellikle Mısır’daki ulusçuluğun temelleri, Ward gibi ulusçu partilerin yerli toplumun hakları ve bağımsızlığı için verdikleri uzun süreli mücadelelerle kendini göstermiştir(Eagleton; Jameson; Said, 1993:72-73).Yirminci yüzyılda oluşturulmaya başlayan bu Arapların uluslaştırılma çabaları İsrail devletinin kuruluşundan (1948) sonra Batı’nın Arap dünyasına karşı politikası, siyasal ve toplumsal etkenlerin yerine ideolojik ve psikolojik yorumları ikame ederek ulusçuluğun irrasyonel bir doğası olduğu fikrini kazımaya başlamış ve bu da Amerikan - Sovyet kutuplaşmasının da getirdiği hava ile sosyalizm enjekte edilmesiyle yeni bir çehre kazanmıştır. Bu durum, İslami referanslara da yönelen bir “Baasçılık” ruhunu Araplara armağan etmiştir (bu durumda çok geçmeden Sosyalist-İslami yönlü bir Arap ulusçuluğuna yol açmıştır).

Bu gelişme süreçleri ile, Arap ulusçuluğunun, on dokuzuncu yüzyıl Almanya örneğini izleyerek, Ortadoğu coğrafyasında yıkıp bozarak, kaba güçle, propaganda yolu ile ulus kurma konusunda yetersiz kaldığı yolundaki eleştirileri, genel kabul gören, Batı dünyası tarafından şekillendirilen ve kontrol altında tutulan uluslararası sistemin ağırlığını ortadan kaldıramamıştır. Halen belirli engeller yaratan ve daha da yaratacakmış gibi görülen Ortadoğu'nun sömürge geçmişi, Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması/kurdurulması, Arapların ulus-devlet sorunlarının ve uluslaşmalarının çıkmazları açısından önemlidir. Yine de Arap uluslaşması “mitinin” gerçekleşmesinin, günümüz açısından önündeki en önemli engel, Arap uluslarının ekonomik açıdan Batı'ya bağımlı olma zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Bunun asıl sebebi ise, günümüzde mevcut yirmi bir Arap ulus devletinin ulus olma süreçlerinde bu konuda yaşamış oldukları “hassas” sorunlar gibi görünmektedir(Leca, 1998:88).

B-Hint Yarımadası'ndaki Toplumların Uluslaşma Çabaları

Hindistan'daki ulusçuluğun gelişimi ile ilgili olarak Ortadoğu ve diğer sömürge uluslarından farklı olarak genelde olumlu yorumlar ve görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan birine göre, “Sömürgeciliğin etkileri sadece yıkıcı olarak ele alınmamalıdır. Buna dayanak olabilecek bir düşünce, Marx'ın 'Hindistan'da İngiliz Yönetiminin Gelecek Sonuçları' başlıklı denemesindeki görüşleridir: 'İngiltere, Hindistan'da biri yıkıcı diğeri ise yeniden diriltici çifte bir misyonu gerçekleştirme durumundadır. Bunlar, eski Asyacı toplumun imhası ile Asya'da Batılı toplumların maddi temellerinin yerleştirilmesidir'. İlki, çok daha görünür olmuş olsa bile bu iki süreç el ele idi. Yeniden Hint ulusunun – Her zaman karışık ve geçiş üzerinde olan bir coğrafyanın üzerinde bulunmaları da ayrı bir gerçekliktir.- doğum çalışmaları, yıkıntılar tepesi yüzünden güçlüklerle görünebilse de, başlamıştı. Marx, İngilizlerin Hint ulusunu yeniden diriltmeye uğraştığını ileri sürmemiş; aksine, aristokrasi onu fethetmeyi, paralı sınıf (moneyocracy) onu yağmalamayı ve imalatçı sınıf (millocracy) da onu ucuz

kapatmayı isterken, İngilizlerin sadece en aşağılık çıkarlarla güdülenmiş olduğunu belirtmişti. Yine, Asya'da Batılı toplumun maddi temellerini yerleştirme ile gelen bu yeniden doğuşun, İngiliz yönetimin amaçlanmamış bir sonucu olduğunu; bu şekilde İngilizlerin, tarihin bilinçsiz bir aleti olarak hizmet ettiği” görüşüdür(Güngör, 2001:XVII).

Burada abartılı olarak addedilebilecek, fakat gerçekliği de yadsınamayacak şekilde Hint toplumlarının, diğer Ortadoğu ve Afrika toplumlarına göre tarihi seyri içinde çok sorunlu bir coğrafyanın halkı, bir sömürge imparatorluğunun egemenliği altından, bir kültür ve idare sahibi olabilmesi açısından (Pakistan'ın 1997 sonrası idari durumunu çıkarılırsa), yerleşik demokratik yapılara kavuşmuş olmaları açısından başarılı olarak addedilebilirler. Bununla birlikte, bugün hem Hindistan'ın, hem de Pakistan'ın tamamının Hintlilerden oluşan bir bürokrasi tarafından idare ediliyor olması da önemli bir gelişme olarak ortada durmaktadır(Chatterjee, 2002:37).

Hindistan'daki ulusçuluğun aldığı yolda, diğer sömürge imparatorluklarından kurtulan ulusların aksine, kompleks ve direk Batı düşmanlığı şeklinde bir gelişmeden –doğal olarak tabiatında bu muhakkak ki olacaktır- ziyade kendilerine prestij kazandırdıklarına inandıkları Avrupalılarla ortak “Aryan” kökenli olduğu fikri önemli bir rol oynamıştır. Bugün bile bu görüş, Hindistan sömürge söylem çözümlemesinin tacındaki mücevherliğini, onursal konumunu –ilginçtir-, açık bir şekilde korumaktadır(Ali Rattansi ve Sallie WestWood, 1997:191).

Hint ulusçuluğunun, diğer sömürge imparatorluklarından kurtulan toplumların aksine, dini farklılıkların getirdiğinden ve buradaki hakim dinlerin de –hem İslamiyet, hem de Hinduizm- ırksal farklılıklarından ziyade, evrensel değerleri vaaz etmeleri dolaysı ile farklı bir gelişim gösterdiği görülmüştür. Zaten bu coğrafyada kurulan üç ulus-devletin oluşumundaki temel etmen din farklılığı olmuştur.

Hint ulusçuluğunun bu farklı durumunu, Hintli yazar Rabindranath Tagore farklı bir açıdan bakmakla birlikte şöyle izah etmektedir; “*Hindistan, ulusçuluğun gerçek anlamını hiçbir zaman benimsemedi. Çocukluğumdan itibaren “ulus”u put edinmenin neredeyse Tanrı’ya ve insanlığa duyulan coşkudan daha iyi olduğu öğretildiği halde, bu öğretiyi geride bıraktığıma inanyorum; ve kanaatim odur ki, ülkemin insanları, kendilerine bir ülkenin insanlığın ideallerinden daha büyük olduğunu öğreten eğitime karşı savaşıarak Hindistanlıklarını hakiki anlamda kazanabilmişlerdir*”(Tagore, 1999:74).

Bu belirttiklerimizin üstüne Hint toplumlarının uluslaşma ve ulus-devlet olma sürecindeki gelişimi, dönem dönem siyasi, idari, iktisadi ve coğrafi birliğindeki yabancıların hakimiyetinden kurtulma sürecinde ısrar edildiğinden; Hindistan, ilahi olarak emredilmiş bir birliğe sahip ve her zaman da birleşik ulusal bir devlet olması gerekiyor gibi görünürken, Pakistan da bu olması gereken –uluslaşma adına- birliği kırmaya hesaplanmış bozguncu bir hareket olmuştur. Hindular ile Müslümanlar arasındaki tek birlik, bu eğer ciddi anlamda bir birlikse, yabancı bir yönetimin Hindistan’daki varlığına olan müşterek bir teslimiyetin birliği olmuştur. Moğol hakimiyeti boyunca otokratik monarklar, Hint tarihinin Hindu döneminde bir ya da iki kez Hindistan’ın büyük bir kısmı üzerinde merkezi hükümetler kurmuştur. Fakat Hint yarımadasının farklı toplumları, kopmak güç ve fırsatına sahip olmadıkları sürece sadece baskı altında böyle hükümetlere boyun eğmişlerdir. Hindistan’ın tamamı, yerli merkezi bir yönetimin hakimiyetine –1947’ye kadar- asla girmemiştir. Merkezi ulusal bir hükümetin, Hindistan toplumları açısından yabancı olarak düşünülmesi sağlanmıştır. Böyle bir hükümetin bir zorlama olacağı uzun yıllar kafalara nakşedilmeye çalışılmıştır. Artık egemenliklerinin son dönemlerinde – 1919’lardan itibaren- İngilizlerin eyaletlerdeki alt organları sahte ve yanıltıcı olmuştur, çünkü artık toplumda, “bu hükümet yabancı bir hükümettir” anlayışı yerleşmeye başlamıştır ve tüm özerklik çabaları Hint halkının istekli olarak onayını taşıyamaz hale gelmiştir(Güngör, 2001:XIX). Hint toplumu, günümüzde üç

ulus-devlet (Hindistan, Pakistan ve Bangladeş) ile uluslaşma sürecini sağlayan/sağlamaya çalışan, sömürge imparatorluğundan kurtulmuş uluslar olarak gelişimlerini sürdürmektedir. Ancak, Hint toplumlarının kurmuş oldukları ulus-devletler, farklılık bağlamında bürokratik ve kültürel olarak eski egemen sömürge imparatorluklarının sistemlerini kullanmaktadırlar ve içlerine sindirmiş bir şekilde eski düzeni devam ettirmektedirler. Belki bunda, Hint yarımadasına özgü sayılabilecek, İngilizlerin bu coğrafyadaki ülkelerin kuruluş zaman ve sınırlarını bile belirleyen bir “bahşetme” şeklinde bu işi bitirmiş olması önemli bir etken olabilir. Ayrıca, Hintlilerin bir diğer şansı da, bu coğrafyadaki tüm ulusların ortak olarak sayıp, sevdikleri bir lidere –Gandhi-sahip olabilmeleridir(Breuilly, 1993:219). Bütün bunların yanında Hint toplumlarının kurmuş oldukları ulus-devletlerde, mevcut düzenin/düzenlerin memnun edemediği ve bir ulus-devlet kurma şansı tanımadığı uluslarında hala “ayrılıkçı” damgası ile bu coğrafyada günümüzde de silahlı çatışmaların yaşanmasına sebep olduğu görülmektedir (Sihler, Tamiller vs.).

IV.Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada üzerinde durulan dönem açısından sömürge toplumlarının uluslaşması ve ulus-devlet kurma/kurdurulma sürecinde, hakim sömürge imparatorluklarının yaptıkları modern sömürgecilik; Batılı toplumlar ile Batılı olmayanlar arasındaki yoğun etkileşimle açıklanabilmektedir. Bu etkileşimin özü –bir çok batılı yazar açısından-, siyasi, iktisadi ve kültürel düzeylerde değerlendirilebilmektedir(Güngör, 2001:XXIII). Bu durum bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Ancak yukarıda ısrarla üzerinde durulmaya ve o savı destekleyecek argümanlarla yapılmaya çalışılan nokta, sömürge imparatorluklarının yirminci yüzyılda çöküş sürecine girmiş olmaları ve bu imparatorlukların, kendi yaşamları için elzem olan yer altı kaynakları, insan kaynakları vs.nin ülkelerine akmasında bir durma noktasıyla karşılaşılabilecek olmalarından ötürü eski sömürgelerinin peşini –bu gün bile hala- bir türlü

bırakmamış olmalarıdır. Sömürge imparatorlukları bu endişe ile hakimiyetleri altındaki toplumların uluslaşma süreçlerinde önemli yerler edinmişlerdir. Bunun yanında Sömürge İmparatorlukları, dünyadaki ekonomik ve siyasi prestijleri açısından, bu toplumların bağımsızlıklarını kazanmaları sürecinde, bu ülkelere bahsettiğimiz nedenlerle (sömürge topluluklarının kurtuluş mücadelesi öncesi ve sonrası idari, ekonomik, siyasi, kültürel vs. her hareketlerinde söz sahibi olmaya çalışarak) müdahale etmeye çalışmış ve dünyanın bugünkü genel durumunu etkileyen çok önemli bir durumunun –bu sömürge toplumları açısından daha etkili- baş aktörleri olmuşlardır.

Çalışmada açıklanmaya çalışılan çeşitli gelişmelerin etkileriyle veya sömürge imparatorluklarını suçlayamayacağımız bir şekilde, sömürge toplumlarının, kendi içlerinden çıkmış önderler veya aydınlar tarafından kendi kültürleri yerine, Avrupa üst kültürünü kullanmak konusundaki ısrarlı oluşları dikkat çekicidir. Bu ulusların ve yüzyıllardır üzerlerinde yaşamış oldukları toprakların büyük bir bölümü, etnik ve siyasal sınırların çakışmasını öngören ulusçuluk ilkesini büyük bir güç olarak gören önermelerin en iyi ve yaygın bir biçimde sınırdığı yerler olmuştur. Bu toprakların sömürge oldukları dönemlerdeki yerel kültür ve etnik toprak sınırları göz ardı edilerek ve genellikle hiçbir bilgiye dayanmayan –birkaç istisna haricinde-, sömürge uluslarına gelişigüzel çizilmiş, bir dizi sınırlar miras kalmıştır(Gellner, 1992:144). Bu yadsınamaz bir gerçektir, ancak; bu toplumların günümüzdeki mevcut ülke yönetimi, yerleşim, kültürel gelişimlerinin büyük çoğunluğunun geldiği nokta ile en önemlisi sayılabilecek bir devlet geleneğine sahip olabilmelerinin sebebi de bu geçirdikleri süreç olmuştur. Bu durumla ilgili en önemli sonuç ise, bu toplumların bugün bir eğitim sistemine sahip olabilmeleri ile bir entelijensiya oluşturabilmeleri, uzun bir süre üzerlerinde hakimiyet kurmuş sömürge imparatorluklarının bunlara bıraktığı miraslardır ve bu ülkelerin geleceklerini şekillendirecek olan gelişmelerinde, yine bu miraslardan etkilenecekleri muhakkaktır.

Abstract The nations which liberated themselves from colonial rule in the 20th century created their national identity after they had acquired political independence, which is also called the process of nation-building. This process was affected by the legacy of colonialism. In the nation-states of the Middle East and Indian sub-continent, the countries that were exposed to external influence the most, it seems that present political and social pains are somewhat related to what had happened during the process of nation-building.

Kaynakça

- Anderson, Benedict, (1995), **Hayali Cemaatler**, Metis Yayınları, İstanbul
- Balibar, Etienne; Wallerstein, Immanuel, (2000), **İrk Ulus Sınıf**, Metis Yayınları, İstanbul
- Breuilly, John, (1993), **Nationalism and the State**, Manchester University Press, Manchester
- Carr, Edward Hallett, (1999), **Milliyetçilik ve Sonrası**, İletişim Yayınları, İstanbul
- Chatterjee, Partha, (2002), **Ulus ve Parçaları**, İletişim Yayınları, İstanbul
- Eagleton, Terry; Jameson, Fredric; Said, Edward, (1993), **Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın**, Kabcacı Yayınları, İstanbul
- Emerson, Rupert, (1965), **Sömürgelerin Uluslaşması**, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara
- Gellner, Ernest, (1998), **Milliyetçiliğe Bakmak**, İletişim Yayınları, İstanbul
- Gellner, Ernest, (1992), **Uluslar ve Ulusçuluk**, İnsan Yayınları, İstanbul
- Güngör, Celâlettin, (2001), **Sömürgeден Ulusa**, Gazi Kitabevi, Ankara
- Hobsbawm, Eric, (1995), **Milletler ve Milliyetçilik**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Kedourie, Elie, (1993), **Nationalism**, Blackwell Publishers, Oxford
- Leca, Jean, (1998), **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Metis Yayınları, İstanbul

Rattansi, Ali; WestWood, Salie, (1997), **İrkçılık, Modernite ve Kimlik**,
Sarmal Yayınevi, İstanbul
Said, Edward, (2001), **Şarkiyatçılık**, Metis Yayınları, İstanbul
Smith, Anthony, (1999), **Milli Kimlik**, İletişim Yayınları, İstanbul
Smith, Anthony, (2002), **Ulusların Etnik Kökenleri**, Dost Kitabevi, Ankara
Tagore, Rabindranath, (1999), **Milliyetçilik**, Kaknüs Yayınları, İstanbul
Woolf, Stuart, (1996), **Nationalism in Europe**, Routledge Press, London

(*) Leksikografi: Dilbilim, sözlükçülük.

(**) Fil Hastalığı: Aşırı büyümeden kaynaklanan rahatsızlıklar.

(***) Yurttaşlık sadakati: Bir milletin ve buna bağlı ulus-devletin oluşmasında temel değerlerden biridir.